

N. MANDL ERIKA

A Lampel–Wodiáner cég színműsorozat-kiadásai és fővárosi színházaink századeleji műsora

A monumentális sorozatkiadások virágkora Magyarországon a múlt század végétől a 30-as évek derekáig tartott. Trócsányi Zoltán 1940-ben már a nagy sorozatok elvirágzásáról ad hírt a *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Különösen a két legnagyobb jelentőségű, leghosszabb életű, „misszióját jelesen betöltő” sorozatot méltatja nem kevés nosztalgiával: az „Olcsó Könyvtár”-t (szerk. Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv) és a „Magyar Könyvtár”-t (szerk. Radó Antal), amely szépirodalmat (regényt, verset, novellát, színművet), irodalmat, történelmet, bölcseletet, esztétikát, társadalomtudományt stb. egyaránt közölt, vagyis „az általános műveltséghez, a szellemi életben való tájékozódáshoz szükséges ismereteket” kitűnően összeválogatott jeles művekkel közvetítette.¹

A nagyipari nyomdászat hazai kialakulásakor (a múlt század kilencvenes éveiben) – e nagy formátumú sorozatok részeként – a nagy nyomdai Rt.-k jellegzetes kiadványtípusává váltak a színműsorozatok is. E kiadványok sorsát sajátosan színezi a színházak sikerszériáitól, nagyreményű ősbemutatóitól való függésük és támogatottságuk. Kiadásuk a biztos eladhatósággal ill. a kis befektetéssel járó nagy haszon elérésével kecsegtetett. Általában a színházak műsorán éppen futó, legnépszerűbb előadások nyomán válogatták az anyagot. Így kockázatmentes volt az értékesíthetőség, hiszen a művek potenciális kelendőségét, az igényeket a darabok sikere már előre jelezte. A színházak törzsközönsége az előadások után előszeretettel vásárolhatta kedvenc darabjai „szövegváltozatát”, tartósítandó az illanó, egyszeri színházi élményt. Még inkább növelte a nyereséget a régi klasszikus színművek kiadása, hiszen itt már a kiadási jogok megszerzése sem jelentett többletköltséget. S ez a kockázatmentesség még fokozható volt, ha többféle sorozatban, sőt egy sorozaton belül több kiadásban adták ki ugyanazt a művet. Ebben az időszakban már szinte követhetlenné vált egy – egy ilyen sorozat „profilja”, általában vegyes műfajú műveket adtak ki: tragédiát, komédiát, bohózatot, népszínmű-, operett-librettót egyaránt. Az áttekinthetlenséget növelték a nagy kiadói fúziók is, hiszen ekkor indult meg a nyomdászatban is a nagyarányú tökekoncentráció, a nagyobb kiadók sorra felvásárolták a kisebbeket (lásd Vass József: Lampel–Wodiáner, Franklin). Ez a jelenség feltartóztathatatlan volt, hiszen a szűkülő felvevőpiac (az első világháború, majd Trianon következményeként) kikényszerítette ezt a – nem kis „vérveszteséggel” járó – folyamatot.

¹ TRÓCSÁNYI Zoltán: *Sorozatok elvirágzása.* = *Magyar Könyvszemle* 1940. 443.

A nagyok elsősorban olyan kisebb kiadókat próbáltak felvásárolni, amelyekkel profiljukat bővíthették, illetve hasonló sorozatokat jelentettek meg, s így mint konkurenciát is kiiktathatták (lásd Lampel–Wodiáner – Franklin).

Az akkor még tágabb felvevőpiacon elkelt az a nagyszámú sorozat (25–30), amely lefedte budapesti színházaink alaprepertoárját. A választék érzékeltetésére ízelítő a sorozatcímeiből:

Nemzeti színház könyvtára, Szépirodalmi kis könyvtár, Műkedvelők színháza, Olcsó Könyvtár, Műkedvelők színház, Egyetemes Könyvtár, Népszínház műsora, Régi magyar könyvtár, Szépirodalmi Könyvtár, Történelmi Színház, Fővárosi Színházak Műsora, Jókai Mór színművek, Magyar Könyvtár, Jeles írók, Jeles írók iskolai tára, Tanulók olvasótára, Műkedvelők Színpada, Athenaeum olvasótára, Érdekes Könyvtár, Műkedvelők Színháza, Színházak Műsora, Magyar Nemzet Családi Könyvtára, Ráth Iskolai Kiadványai.²

Színházaink számára ma is nagy segítség e gyűjtemény darabfelújításkor, egy évad műsorának összeállításakor, hiszen – főleg vidéki színházainknak – a hagyományos és széles repertoár miatt nagy dilemmát okoz a megfelelő darabválasztás. Sok külföldi darab esetében kell visszanyúlni a régi fordításokhoz (pl. klasszikus nagyoperettek, drámák), főleg ha azóta sem készült azokról színvonalas új változat. (Ilyen pl. Oscar Wilde *Salomé*jának Kosztolányi-fordítása – amelyet csak Pásztor Árpád ültetett át újból 1960-ban, operaszöveggönyvként.) Ma már elképzelhetetlen a színműkiadás ilyen mértéke, kiadóink alig-alig mernek megjelentetni drámakötetet, nem is beszélve a színműsorozatokról. Külön tanulmány tárgya lehetne, hogy a ma készülő alkalmi, belső fordítások hozzáférhetősége mennyire esetleges, még a Színházi Intézet számára is. Persze az összehasonlítás sántít, hiszen a századfordulón olyan hiányokat kellett bepótolni, ami hosszú időre – szinte missziós tevékenységhez hasonlítható – munkát adott igényesebb műfordítóink számára.

A fent vázolt kiadói fúziók létrejöttét modellszerűen testesíti meg a „Fővárosi Színházak Műsora”, a „Magyar Könyvtár” és a „Remekírók Képes Könyvtára” című sorozatok gazdáinak sorsa. A Lampel cég színműsorozatainak eltérő és sokszínű profilja még plasztikusan megrajzolható. „A Fővárosi Színházak Műsora” (a továbbiakban FSZM) a színházi sikerekre koncentrált, általában a könnyedebb illetve a biztos színházi sikert aratott darabokat adta ki. (A sorozat kelendőségét növelte, hogy a műkedvelő színjátszó együtteseknek ajánlott darabokat külön is megjelölték.) Ez a sorozat volt (illetve felvásárlás útján lett) a Lampel cég egyetlen „igazi”, önálló színműsorozata. 1897-től jelent meg, eredetileg Vass József antikvár könyvkereskedő kiadásában.³ A színműsorozatok szerkesztői általában szoros

² Vö. *Magyar Könyvészet 1886–1900*. Szerk. PETRIK Géza. Bp. Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, 1908.

³ „Ez alatt a czim alatt új vállalat indul meg, mely a fővárosi színházak legkedveltebb repertoire – darabjait teszi közzé, potom áron, füzetenként 15 krajczárért. A klasszikus és a modern dráma, a finomabb vígjáték és könnyűfajta bohózat, a verses tragédia és a vidám operette egyaránt helyet talál a vállalat keretében, mely a drámairodalom legkiválóbb alkotásait adja a közönség kezébe. A „Fővárosi Színházak Műsora” Shakespeare és Molière remekeit is közrebecsátja új fordításokban, sőt idővel

kapcsolatban álltak valamely színházzal is, sőt sok esetben a kor meghatározó színházi egyéniségei voltak (pl. Hevesi Sándor rendező, színigazgató). Működési körük alapvetően meghatározta e sorozatok profilját és sikerességét. Így történt ez a FSZM esetében is: a sorozat Szomaházy István (író, publicista, drámaíró) szerkesztésében indult (1–29. sz.), aki egyben a Vígszínház alkalmazásában is állt⁴ és a sorozat fordítójaként is szerepel.⁵ A korszak szórakoztató (színmű)-irodalmának népszerű képviselője volt, néhány saját színműve is szerepelt századeleji színházaink műsorán.⁶ Az ő szerkesztése alatt a sorozat a főváros leglátogatottabb színházainak legnépszerűbb darabjait közölte: Feld Zsigmond színháza, Népszínház, Nemzeti Színház, Vígszínház, Magyar Színház.⁷ Ezután Hevesi Sándor szerkesztette a sorozatot, s több fordításával is hozzájárult a gyarapodáshoz. (Dumas *Kean* című vígjátékának és Schiller *A haramiák* c. szomorújátékának 1899-es fordítását a második zériában is kiadták, új számozással; lefordította továbbá ifj. Hermann Heyermans *Ghetto* című drámáját és Gerhart Hauptmann *Bernd Róza* c. színművét (1904) is.)⁸ Hevesi közreműködése a sorozatnál azért is figyelemreméltó, mert mint színházi polihisztor (rendező, színigazgató, kritikus, író, műfordító), egyik mértékadó „stíluslusteremtője” és alakítója volt a korszak magyar színházművészetének. Neve különösen a Nemzeti Színház „újításaiival” forrt egybe. 1901-től Beöthy László rendezőnek szerződötteti a Nemzetibe, amelynek 1922–1932-ig igazgatója is volt. 1927–32 között a Színművészeti Akadémián színpadi rendezést tanított.⁹ Több drámát írt és regényt dramatizált. Műfordítói¹⁰ tevékenységének jelentős része volt Shaw műveinek magyarországi népszerűsítésében is.¹¹ Tanulmányai és könyvei a színésznevelés, a dramatur-

azokat a klasszikusokat is hozzáférhetővé teszi, a melyek eddigelé magyar kiadásban még egyáltalán nem láttak napvilágot” – olvasható a sorozat első számának borítóján. Vö. SOMLÓ Sándor: *A Szombatosok*. Bp. Vass József könyvkereskedése, [1899]. /FSZM I./

⁴ Vö. BERCZELI ANZELM Károlyné: *A Vígszínház műsora 1896–1949*: Adattár. Bp. Színháztudományi Intézet Országos Színháztudományi Múzeum, 1960. 171. /Színházttörténeti Füzetek 33./ (Pl. Szomaházy dolgozta át a Vígszínház számára STERNE, Lawrence: *A pólyásbaba* című bohózatát. Bem.: 1900. máj. 1.)

⁵ Pl. ő fordította PAULTON, Harry és PAULTON, E. A.: *Niobe* c. bohózatát 1898-ban. Vö. PETRIK: *i. m.* vol. I/2. 818.

⁶ Pl. *Hófvás* bem. Nemzeti Színház 1897–98.

⁷ A Lampel–Wodiáner kiadó Fővárosi Színházak Műsorával kapcsolatos iratai: Kéziratok kiadási terv. Bp. 1898 nov. 4. OSzK Kézirattár. Fond 4/188.

⁸ Vö. *Magyar Könyvészet 1901–1910*. Szerk. PETRIK Géza. Bp. Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, 1917. 34–39.

⁹ Vö. *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1994. 302.

¹⁰ A „Magyar Könyvtár” sorozatban jelent meg két SHAW fordítása (a *Brassbound kapitány megtérése* és *de orvos dilemmája* (1910) c. darabok). Ugyanitt jelent meg HEYERMANS, Hermann: *Remény* (1909) és DE MUSSET, Alfréd: *Szeszély* ill. *Az ajtó tárva vagy zárva legyen* (1907) c. darabjainak fordítása is.

¹¹ Vö. STAUD Géza: *Bernard Shaw és Hevesi Sándor*. = Világirodalmi Figyelő 1960. 2. sz. 169–180. (Közli Shaw Hevesihez írott 9 levelét.), ill. PÁLFFY István: *George B. Shaw Magyarországon, 1904–1956*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1987.

gia, a dráma- és színháztörténet, a színházelmélet, a színház gazdasági és szervezeti kérdéseit tárgyalták. Rendezéseit gondos tanulmányok előzték meg, a próbákön részletező szövegelemzést végzett. A Nemzeti igazgatójaként ő indította el azt a reformot, amely a műsor, a társulat, a színjáték alkotóelemeinek gyökeres megváltoztatásához vezetett. (Pl. a híres Shakespeare és Molière ciklusok megrendezésével, amelynek sikerességét a Lampel-féle színműsorozatokban megjelenő – több kiadást is megért – Shakespeare és Molière szériák kelendősége is bizonyítja – lásd később a „Magyar Könyvtár” és a „Remekírók Képes Könyvtára”-nak leírásánál.)

A FSZM 1900-as kiadásainak impresszumában már megjelent a Lampel cég neve kiadóként. Szerződéssel bizonyítható, hogy 1901-ben végleg megvette a kiadói jogokat Vass Józseftől.¹² S ekkortól a Lampel–Wodiáner cég már kedvére sáfárkodhatott színműsorozataival. (Egy kikötés volt csupán, hogy a darabokat nem adhatták ki előbb, mint a színházi bemutató első napja.)¹³ Az 1901–10-ig terjedő időszak FSZM kiadványai szerkesztőjének személye bizonytalan, a Petrik-féle regisztrálás sem tüntetett fel szerkesztőt. Szomaházy fordításainak további kiadásai és egy saját elbeszélése (1903) ugyan még megjelent a sorozatban, de valószínű, hogy ebben az időszakban már Mikes Lajos töltötte be a szerkesztői, koordinátori feladatokat a sorozatnál.¹⁴ (Ebben az időben már a „Magyar Könyvtár” segédszerkesztőjeként és a Vígszínház belső fordítójaként is dolgozott, s a sorozatok ismert átfedései valószínűsítik közreműködését a „Fővárosi Színházak Műsorá”-nál is).

A Lampel-sorozatok jeles szerkesztőgyéniségei közül Mikes jelentősége a legkevésbé feltárt, ezért érdemes e helyen részletesebben méltatni tevékenységét. Az irodalmi ellenzék eszméiért, Schopenhauer filozófiájáért, Adyért lelkesedő fiatal újságíró az irodalmi élet már egyetemista éveiben kiváló kritikusként, műfordítóként ismerte és értékelte. Ifjú éveiben költőként próbálkozott, de időben felismerte, hogy nem elég tehetséges hozzá.¹⁵ Talán ezzel is magyarázható, hogy a drámaírásban sem volt különösen sikeres és jóval kevesebb drámafördítást készített prózai fordításaihoz képest. Egyetlen saját darabja a *Nem lesz bankett* című (1907), amelyet 12 éves „fiókrabság” után 1919-ben mutatott be a Nemzeti Színház. Darabját a bemutató után is elhibáztottak, naivnak („A darab félelmes szatírának készült, de naiv szív dobogott át rajta”¹⁶, „kezdetleges, erőtlén, galamb-

¹² A Lampel–Wodiáner kiadó szerződése. OSZK Kézirattár. Fond 4/ 188.

¹³ A Lampel-cég FSZM-ra vonatkozó iratai, Szász Zoltán levele. OSZK Kézirattár. Fond 4/188.

¹⁴ Vö. VÖRT Krisztina: *Molnár Ferenc és a Franklin*. = Magyar Könyvszemle 1982. 220–229.

¹⁵ „Elvesztettem minden reményemet arra vonatkozólag, hogy valami lesz belőlem. Nincs semmi tehetségem (...) A te ábrándos, szép lelked hogy elégedhetik meg az én összhangtalan meghasonlott lelkemmel?” – írja Mikes első (leendő) feleségének 1894 március 6-án. Mikes Lajosné feljegyzései Mikes Lajosról, 1959. Petőfi Irodalmi Múzeum (későbbiekben PIM) Kézirattár. V.4498. 5.

¹⁶ BABITS Mihály: *Írók két háború közt*. 99. Idézi DERSI Tamás: *A rejtélyes doktor*. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1965. 114.

szerű, ártatlan játék”¹⁷) ítélte a kritika. Mivel darabját a Tanácsköztársaság idején mutatták be, színműíróként és színműfordítóként is megbélyegzett lett, különösen nemzeti színházi körökben.¹⁸ Később még egy gyermekbábjáték társszerzőjeként is szerepel.¹⁹ Színdarabfordításai közül csak néhány jelent meg nyomtatásban²⁰, a többi színházi belső használatra készült kézirat.²¹ A kortársak visszaemlékezése szerint azon íróemberek közé tartozott, akik jobban szerették „elképzelni” az olvasott darab „színrevitelőségét”, mint különböző színházi adaptációit nyomon követni.²² A darabok színreviteléig lelkesedett az ügyért, de nem volt „mániákus”, szenvedélyes színházbajáró (mint pl. Incze Sándor). Valószínűsíthető, hogy ott-honosabban érezte magát a maradandó, értékes irodalom elefántcsonttoronyában, mint a sokszor kétes, illékony, zajos színházi sikerek világában.²³ Bár voltak színészkedvencei (a fiatal Somlay Artúr, Sugár Károly, Gombaszögi Frida), a pil-

¹⁷ Lengyel Menyhért véleménye a darabról. Idézi DERSI Tamás: *i. m.* 118.

¹⁸ „Kardos László mondta Shakespeare Othello fordításánál, hogy Mikes Lajost vette alapul és alig talált egy-két elavult kifejezést. Harsányi Kálmánnal azért fordították le [az] Othellót, mert uram nem szerepelhetett a Nemzeti Színház műsorán a proletárdiktatúrában előadott „Nem lesz bankett” című darabja miatt. Ezért nem emlékezhetek meg a lapok halála 10 éves fordulójáról 1940-ben. Igaz, hogy a 20.-ról sem, 1950-ben. Pedig úgy tudom, hogy Bölöni György mondta, „Mikes Lajos egymaga volt kora irodalmi alapja.” Mikes Lajosné feljegyzései..., PIM Kézirattár, V.4498

¹⁹ MIKES Lajos–HOLLÓS Róbert: *Sanyi manó csintalankodása*. Bp. Népművelési Int. /Bábjátékos kiskönyvtár 24./

²⁰ A Lampel-féle színműsorozat-kiadásokban a következő művei és fordításai jelentek meg: ARMSTRONG, P.: *Az alibi*: Detektív történet. Bp. Lampel, [1912]. 75. /FSZM 89–90./ BYRON, [George Gordon Noel], lord: *Kain*: Misztérium. Bp. Lampel, [1899]. 68. /Magyar Könyvtár 128./ COLEBY, Wilfred T.–[KNOBLAUCH], Edward: *Az igazgató úr*. Bp. Lampel–Wodiáner, [1914]. 128. /Magyar Könyvtár 740–742./ IBSEN, [Henrik]: *A vadkacsa*. Bp. Lampel–Wodiáner, [1911]. 135. /Magyar Könyvtár 626–628./ [SHAKESPEARE, William] *Shakespeare remekei*. (Ford. PETŐFI S., MIKES Lajos stb.) 1–4. köt. Bp. Lampel–Wodiáner nyomda, 1901–1909. /Remekírók Képes Könyvtára/ SHAKESPEARE: *Othello, a velencei mór*. Bp. Lampel–Wodiáner, 1901. /Magyar Könyvtár 214–215./ WILDE, [Oscar] Oszkár: *Bunbury*. Bp. Lampel, Franklin ny., [1925], 16. /Wilde Oszkár Összes művei./ további, más kiadóknál megjelent színműfordításai: STRINDBERG, Ágost: *Az apa, A pajtások, Júlia kisasszony, Haláltánc 1–2., Krisztina, Mámor, Hattyúvér*. Bp. Dick. STRINDBERG: *A halál küszöbén, Hattyúvér*. Bp. Eke. Művek. Bp.–Győr, 1909–1928. WILDE: *Bunbury*. BYRON: *Manfréd, Káin*. Bp. Franklin.

²¹ A kéziratok fordítások lelőhelyei: OSZK Színháztörténeti Tár., ill. vö. BERCZELI ANZELM Károlyné: *i. m.* 210., 239., 243., 878., ill. vö. Mikes Lajos fordításai: [gépirat]. összegy. SZALAI Emil. PIM Kézirattár. V.3826/12., ill. [kézirat fordítások]. uo. V.3185, 3826, 3827.

²² Kritikusként több írásában foglalkozik az európai drámaírókkal, drámaírással. Ilyenek pl. „A modern angol dráma” vagy „Egy olasz drámaíró (E. Butti)” című írásai a Politikai Hetiszemle 1903 november 8-i számában. Idézi DERSI: *i. m.* 472., 494.

²³ „Izlése ellenkezett a tömegével, vagy legalábbis megelőzte azt. Színházba nem szívesen járt. A műveket olvasásban jobban élvezte.” („Mikes Lajosné feljegyzései...” 1959. PIM Kézirattár. V.4498. 150–151.)

lanatokban élő színházművészetéhez való ambivalens viszonyát nyilván befolyásolta színműírói sikertelensége is.²⁴

Pályája kezdetén a jobban fizető, biztosabb prózafordítást és az újságírás névtelen változatát választotta. Bár már ekkor tehetséges műfordítónak tartották (perfekt angol és francia nyelvből), anyagi gondjai miatt szerkesztői állásokba kényszerült.²⁵ A Wodiáner F. és Fia cég népszerű, olcsó sorozatának, a Radó Antal gondozásában megjelenő „Magyar Könyvtár” sorozatnak (és feltehetően a „Remekírók Képes Könyvtára”-nak²⁶ és a „Fővárosi Színházak Műsorá”-nak) lesz segédszerkesztője, lektora. Valószínűsíthető, hogy a két kiadói cég egyesülése időszakában a Franklin-Társulatnál is betöltött ilyen láthatatlan szerkesztői, bábáskodó szerepet, hiszen a FSZM repertoárja továbbra is nagyrészt a vígszínházi belső fordítók darabfordításait közölte.²⁷ Mikes is köztük volt, Molnár Ferenc, Mihály József, Fáti J. Béla, Ambrus Zoltán, Radó Antal, Heltai Jenő társaságában.²⁸ Mikes Lajosnak ebből az időszakból nemcsak francia darabfordításaiért lehetünk hálásak, hanem a fajsúlyosabb, addig ismeretlen külföldi művek színvonalas tolmácsolásáért is. („Megismertem Andersent és Strindberget, majd Wellst. Azt akartam, hogy ennek a három nagy szellemnek a műveit hibátlanul kapja meg a magyar irodalom. Miattuk tanultam nyelveket, miattuk fordítottam.”²⁹) Fontosabb munkái is meghaladják a harminc kötetet. Az említett írókon kívül fordított Shaw, Kleist, Byron, Goethe stb. – műveket; először a Lampel–Wodiáner, majd a Franklin Kiadó ösztönzésére, szerény tiszteletdíjakért. Strindberg-rajongó volt, s mivel a századfordulóra csak kevés dráma jelent meg magyarul az északi szerzőtől, s az is ellenőrizhetetlen minőségű német fordításból, elhatározta, hogy az ügy érdekében megtanul svédül.³⁰ A nagy kiadóvállalatokra nem volt jellemző, hogy a fordítások minőségével törődjenek. A Lampel, vagy a Franklin ezen a téren az igényesebb kiadók közé tartoztak, de a határidők miatt néha ők is elnézték a nyelvi pongyolaságot. Többnyire nem eredetiből fordítottak, inkább németből. Mikes ebben a helyzetben – az utókor szerencséjére – missziós tevékenységként fogta fel a fordítói munkát. Módszerei és eredményei ma is példaszerűnek számítanak, a magyar műfordítás reformere volt. Az írók bábájaként is emlegették.

²⁴ Uo.

²⁵ Vö. DERSI Tamás: *A rejtélyes doktor*. 24., 33., 50.

²⁶ Erre utal egy feljegyzése is a sorozat kiadandó köteteiről. PIM Kézirattár. Mikes-hagyaték. V.2179/228.

²⁷ Vö. VOIT Krisztina: *Molnár Ferenc és a Franklin ...* 220–224.

²⁸ NAGY Péter: *Molnár Ferenc színpada*. = It 1978. 1. sz. 37., ill. „Mire éjfél csönget az óra, kész a lap, és Mikes is kész a francia vígjáték első felvonásának a fordításával, amelyhez a cigarettásdoboz elején ült hozzá, este kilenckor. És micsoda fordítás. Ha lehet, többet ér az eredetinel.” *SZ. G. visszaemlékezése*. = Budapesti Hírlap 1930. augusztus 20. idézi DERSI i. m. 67.

²⁹ Magyarország 1930. augusztus 22. idézi DERSI i. m. 60.

³⁰ „Az eredetiből fordítva Strindberget, összevetve a (...) német fordítással, rájött a német fordítás hibáira. Az uram nagy gonddal, lelkiismeretesen, mégis gyorsan dolgozott. De ha valami kifejezésnél megakadt, esetleg napokig könyveket, könyvtárakat bújt, míg a helyes kifejezést megtalálta.” Mikes Lajosné feljegyzései... PIM Kézirattár. V. 4498.

Pl. színpadra segítette Tardos Krenner Viktor festőművész *Néró anyja* c. ötfelvonásos tragédiáját. A Lampel–Wodiáner cég még a bemutató évében kiadta a drámát, nyilván Mikes közreműködésével, aki ekkor már folyamatosan dolgozott a kiadónak is.³¹ Az *Új Idők*ben Barys Adolf karikatúrája emlékezett meg a darab nemzeti színházi premierjéről, amelyen Mikest bábaként ábrázolta.³² „Tardos Krenner – így látja Barys – antik heverőről figyeli az eseményeket. Az újszülöttet Mikes viszi fürdetni. A kád fölött áll Telekes Béla és Lándor Tivadar; a háttérben, az egyik oszlop mögül Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház rendezője méregeti: mit is lehet várni a baráti körben agyondédelgetett újszülöttől, Tardos Krenner tragédiájától.”³³ Ezt a történetet alátámasztja egy levél is, amelyből kiderül, hogy még a premierkoszorút és a virágcsokrokat is a rejtélyes Mikes doktor rendelte meg a Tardos Krenner – bemutató tiszteletére.³⁴ Másik legendás patrónus – teljesítménye Szomory Dezső *Takács Alice* című színdarabjának színresegítése, melynek vígszínházi bemutatója nem jött volna létre nélküle.³⁵ Az író Mikes tanácsait következő darabja, a *Szegedy Annie* írása közben is figyelembe vette.³⁶

A világháború kitérőesekor az immár hat nyelvet beszélő, nagy műveltségű szerkesztő állás nélkül maradt. Mikes számára a mélypontot jelentették ezek az évek, annak ellenére, hogy rengeteget fordított. A háborús papírhány miatt a könyvkiadás is akadozott, s az alacsony fordítói tiszteletdíjak miatt Mikes egyébként is rossz anyagi helyzetben volt. 1906-ban ugyan feladta a Franklinnál első lektori állását, de még sokáig vállalt a Társulatnak fordításokat (1923-ban Strindberg *Haláltáncát*, 1926-ban pedig Wells *Ember a holdban* c. művét fordította le)³⁷, s valószínűleg a sorozatszerkesztést is irányíthatta még egy darabig.³⁸ 1912-ben fordította le Armstrong *Az alibi* c. angol színdarabját,³⁹ s furcsa módon csak ez az egy fordítása került be a FSZM sorozatba. (Ez azzal is magyarázható, hogy az ő fordításai kevésbé illettek a FSZM „könnyedebb” profiljába.). Valószínűleg

³¹ TARDOS Viktor: *Nero anyja*: Tragédia. Bp. Lampel–Wodiáner ny., 1903. 176.

³² *Új Idők* 1903/I.

³³ DERSI Tamás: *i. m.* 75.

³⁴ Mikes Lajos levele Somló Sándorhoz (A nemzeti igazgatójához). OSzK Kézirattár. Levelestár. Fond 24/594.

³⁵ „Gombaszögi Fridát az ő fáradozásával előadott Szomory Takács Aliceben 25-ször megnézte és mindig könnyes lett a szeme ugyanazon a helyen” Mikes Lajosné feljegyzései... PIM Kézirattár. V.4498. 150–151.

³⁶ „Az uram (...) szeretett minden tehetséget (...), hát még a szegény vergődő tehetséget! És mindenkin segíteni akart! (...) Jó tanáccsal, törődéssel, dolgaik elintézésével, gyermekeik taníttatásával, feleségük gyógyíttatásával, ebéddel, ruhával és pénzzel (...)”; uo. 133. „Krúdy Gyula cikkekben, regényben 'a szent ember'-nek nevezi Mikest”; uo. 142–143. „Mikes Lajos Budapest legtöbbet kereső embere, akinek soha sincsen pénze.” – írta róla Benedek Elek. Idézi MIKES Lajosné uo. 140.

³⁷ A Franklin és Mikes Lajos szerződése. OSzK Kézirattár. Fond 2/1135.

³⁸ Vö. VOIT Krisztina: *i. m.* 224., ill. Későbbi könyvkiadási terveiben színdarabokra és színházi tárgyú írásokra utaló feljegyzések is találhatók. Mikes Lajos feljegyzései könyvkiadás-tervekről – 1920-as évek. PIM Kézirattár. V. 3827/2.

³⁹ A FSZM iratai. OSzK Kézirattár. Fond 4/188. 82.

a dokumentálhatónál nagyobb hatással volt a korszak műsorpolitikájára irodalomszervezőként, műfordítóként szerzett tekintélyével, a szerkesztőségekben, kávéházakban folytatott beszélgetésekben kifejtett véleményével. A lepkekönnyű vígjátékok, boházatok, operettek mellett bemutatott értékes kortárs európai és hazai drámatermes iránti igény felkeltésében meghatározó szerepe lehetett, elsősorban koordináló, közvetítő tevékenységével illetve vígszínházi és egyéb kiadói kapcsolatai révén.⁴⁰ Egy biztos, a későbbi legendás irodalmi szerkesztőnek alapos előtanulmányt, s nem utolsósorban kiterjedt kapcsolatrendszert is eredményezhetett az a sokrétű szerkesztői és fordítói tevékenység, amit a francia szalondarabokon végzett rutinmunkától a Strindberg-darabok mives fordításáig kipróbálhatott.

1904-től az összes kiadói jog birtokában már a Franklin kiadó folytatta a „Fővárosi Színházak Műsora”-nak kiadását, egészen 1921-ig.⁴¹ 1911-től a sorozat megszűntéig ismét új szerkesztő tűnik fel, Incze Sándor személyében.⁴² A *Színházi Élet* című lap mozgékony, leleményes tulajdonosának testhez álló feladat volt egy ilyen típusú sorozat szerkesztése, biztosan megtalálta a „számítását”, hiszen kreatív reklámötletekkel könnyen összekapcsolható egy színházi magazin és egy színműsorozat. (Ehhez mintául szolgálhatott a *Vasárnapi Újság* gyakorlata, melyben az előadásokról, ill. a kiadott darabokról írt kritikák, rezümék hatékonyan szolgálták a sorozat népszerűsítését. A *Színházi Élet* ennél továbbment, a bemutatók reklámozásán túl egyes darabokat lapjában is leközölte.)⁴³ A *Színházi Élet* szerkesztőjének aktív szerepét támasztja alá egy – a Franklin és Bús Fekete László színműíró között kötött – szerződés is, melyben a *Színházi Élet* kiadóhivatala is szerepel.⁴⁴ A FSZM sorozatban 1921-es megszűnéséig több mint 500 szám jelent meg a többszörös kiadásokkal együtt, a műkedvelő és professzionális szintársulatok darabválasztási nehézségeit egyaránt elősegítendő.

Mikes szerkesztői tevékenységével kapcsolatban már felmerült a Vígszínház műsora és a FSZM-ben megjelenő népszerű és kelendő színműkiadások közötti kapcsolat. A színműsorozatok kiadói és a színházak között létrejött szerves együttműködést bizonyítja, hogy egy – egy sorozat sok esetben egy – egy színház alaprepertoárját tükrözi. A FSZM (és részben a „Magyar Könyvtár” is) – különösen Mikes közreműködésétől kezdve – a Vígszínházzal kötött ilyen gyümölcsöző érdekháasságot, hiszen a FSZM sorozat kiadványai szinte lenyomatai a Vígszínház változó műsorpolitikájának, korszakváltásainak. (A Nemzeti Színháznak és a Népszínháznak ekkorra már volt külön színműsorozata „Nemzeti Színház Könyvtára” ill. „Népszínház Műsora” címmel.⁴⁵) A Vígszínház első korszakát a friss, poentírozó, könnyedebb játékmód jellemezte a Nemzeti hagyományörző,

⁴⁰ Vö. ALFÖLDINÉ DÁN Gabriella: A fővárosi színházak műsora és Mikes Lajos – kézirat. Bp., 1999.

⁴¹ A Lampel–Wodiáner kiadó és Mikes Lajos szerződése. OSzK Kézirattár. Fond 4/446.

⁴² *Magyar Könyvészet 1911–1920. I.* Bp. Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, 1939. 285–287.

⁴³ Vö. VÖRT Krisztina: *i. m.* 228.

⁴⁴ A FSZM szerződése (122.). OSzK Kézirattár. Fond 4/188.

⁴⁵ L. fent *Magyar Könyvészet 1886–1900.*

statikusabb játékmódjával szemben.⁴⁶ Ezt a frivol arculatot a századforduló francia bohózatai kölcsönözték a színháznak. Egy idő után aztán modorosnak hatott a francia bohózat dramaturgiája, a Feydeau-epigonok darabjai helyzetkomikumának agyonvariált elemei. „Minden francia darabírónak annyira a kisujjában van a technika, hogy kezd bágyasztóan unalmas lenni” – írta Ignotus.⁴⁷ A teljes képhez hozzátartozik, hogy sok esetben sznobságból és prudériából szidták a színház francia darabrepertoárját. Ignotus véleményének ellentmond többek között Ady kritikája is a „Vígyszínház franciáiról”: „Ezek valakik. Jókedvű bölcsek, pillangó karakterű művészek, vidám anarchisták. A mának Offenbachjai ők. Egy darabjuknak nyomába sem ér tíz sereg iránymű, nagyképű társadalmi dráma.”⁴⁸ Kosztolányi szerint „ragyogó jókedvvel tudják a tekintélyeket tiporni”.⁴⁹ Nem szabad elhallgatni a színház alapvető érdemeit sem, amelyet a magyar színjátszó stílus megújításáért tettek. (Ez a művészi reform különösen Ditrói Mór, a Vígyszínház első művészeti igazgatója nevéhez fűződik, s elsősorban a Nemzeti Színház merev, deklamáló színjátszási hagyományát szándékozott feloldani.) Egy idő után már lenézően emlegették a „tipikus vígyszínházi publikumot” is. Az első évtized 200 bemutatójából csak a darabok negyed része volt magyar, ezért a kritika egyre erősebben bírálta a színház műsorpolitikáját.⁵⁰ A bírálat jogossága itt is vitatható, s az igazság a vígyszínházi ill. a nemzeti színházi stílus híveinek elfogult véleménye között valahol középen keresendő. Ebben az időszakban a Vígyszínház rendszeres fordítottatásokkal vonta a színpadi munkába a tehetségesnek ítélt fiatalokat.⁵¹ Ez a nagyarányú fordítói tevékenység tehát közvetve a később megvalósuló víg-

⁴⁶ „A Nemzeti Színház – már ebbe bele kell nyugodnunk – csak biztos utakon járhat s kipróbált oszlopokra támaszkodhatik...” LENGYEL Menyhért: *A Nemzeti Színház*. = Nyugat 1908 szeptember 1. 106–108.

⁴⁷ Idézi MAGYAR Bálint: *A Vígyszínház története*. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1979. 36.

⁴⁸ Pesti Napló, 1905 okt. 8. = FLERS–CAILLAVET: *Órangyal* c. darabjáról idézi MÉSZÖLY Tibor: *Színház a század küszöbén*. Bp. Múzsák, 1994. 43.

⁴⁹ *Színházi esték I.*, Bp., 1978. Vö. HENNEQUIN–VEBER: *Az elnöknő* c. darabjáról idézi MÉSZÖLY Tibor: *Színház a század küszöbén*. Bp. Múzsák, 1994. 43.

⁵⁰ „Addig tisztálkodott francia szappannal, amíg levakarta magáról a finom irodalmi snobot s a bebuborékozott bőr alól kivillogott az üzletember... Nem akarom színházmoralistának kijátszani magam, elvégre a színház magánüzlet is lehet, amely csak az üzletfelét, a Nagy Pált óhajta kielégíteni, de tekintet, hogy mégis az irodalom bőrére megy a dolog, merem állítani, hogy a Vígyszínház a francia irodalom tertier tüneteivel festette rózsaszínre és betegre ezt a bőrt.” BRÓDY Miksa: *A Vígyszínház*. = Nyugat 1908 január 1. 51–52.

⁵¹ „Molnár Ferenc és Heltai Jenő, mielőtt önálló munkáikkal jelentkeztek, előbb fordításokat és átdolgozásokat végeztek a színház részére. De részt vettek ebben a munkában Karinthy Frigyes, Gábor Andor, Hevesi Sándor, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Bíró Lajos és mások is. [Bíró *Férfiak* c. drámája 1909-ben jelent meg a FSZM sorozatban (234–235.).] És ha nem is született egy új Madách, új Katona vagy Vörösmarty, azért a Vígyszínház máig büszke lehet azokra a szerzőkre, akik színpadán kaptak lehetőséget egy modernebb hangvételű magyar drámairodalom kibontakoztatására.” MÉSZÖLY Tibor: *Színház a század küszöbén: Ditrói Mór és a Vígyszínház stílusforradalma*. Bp. Múzsák Közművelődési Kiadó, 1994. 47.

színházi magyar ciklus életrehívását szolgálta, hiszen Ditrői megszállottja volt az új magyar dráma „felnevelésének”. (pl. Molnár Ferenc e sorozat számára készült francia bohózatfordításai előtanulmányként is szolgáltak saját vígjátéki eszköztárának kialakításához. Ady szerint nemcsak „magyarította, de gazdagította” is az eredetit.⁵²) A magyar ciklus 1902 január 1-jén indult a Vígszínházban. Közvetlen előzménye Herczeg Ferenc 1901-ben bemutatott *Ocskay brigadérosának* siker-szériája volt, ezt követte 1902-ben a *Balaton rege*, majd a *Gyurkovics lányok*. Határvonalként Molnár Ferenc *Ördög*⁵³ c. darabjának bemutatóját szokták emlegetni. Ekkortól a külföldi műsor látványosan visszaszorult. Bródy Sándor *Tanítónőjével*⁵⁴ folytatódott a sor, majd Guti Soma⁵⁵, Rákosi Viktor, Bartha Miklós, Follinusz Aurél, Hunyady Margit, Géczy István⁵⁶ és Fényes Samu stb. darabjai kerültek sorra. Lassan kialakult a színház jellegzetes szerzőgárdája is: Lengyel Menyhért⁵⁷, Heltai Jenő⁵⁸, Földes Imre⁵⁹, Szomor Dezső, Szép Ernő stb.⁶⁰ Műveik sorra megjelentek a FSZM sorozatban. A darabok is „tipikus” témák körül forogtak: a női emancipáció, a bukott nő témája kiapadhatatlan volt (pl. Molnár: *Az ismeretlen leány*⁶¹, Fodor László: *Születésnap ajándék*⁶² stb.), de a kor és a színművek tipikus nőalakjai ekkor még a „Gyurkovics-lányok” voltak. A szerelmi élet szabadságának témája először csak óvatosan, az Osztrigás Mici-szerű szórakoztatóiparbeli lányok, majd a mások felesége, végül az „úrilányok” és – legtovább élő tabuként – férjes úriasszonyok kirívó történetei révén jelentkezett. (Georges de Porto-Riche: *A szerelmes asszony*⁶³, Albert Carré: *Dr. Pepi*⁶⁴,

⁵² Idézi NAGY Péter: *i. m.* 37.

⁵³ A Franklin kiadó gondozásában 1911-ig 11 kiadást ért meg a darab könyvváltozata. Előzmény: a FSZM sorozatban korábban már több kiadásban is megjelent *A doktor úr* (1902, 1908), valamint a *Józsi* (162–163. sz. 1904). vö. *Magyar Könyvészet. 1901–1910.* Bem.: Vígszínház 1907 április 10. vö. BERCZELI ANZELM: *i. m.* ill. OSZK Színháztörténeti Tár – szövegeknyvkatalógus.

⁵⁴ Bp. Singer–Wolfner, Hungária ny., [1914]. (Bródy Sándor Művei). ill. uo., [1916]. /Milliók Könyve 13./ Bem.: Vígszínház 1908 március 21. vö. uo.

⁵⁵ GUTHI Soma–HEGEDŰS Gyula: *Doktor szeleburdi* c. darabja, ill. GUTHI Soma–RÁKOSI Viktor: *Tartalékos férj* és *A sasok* c. darabja több kiadást is megért a FSZM-ben, megjelent továbbá a sorozatban a szerzőpáros *A brezováci hős* és *A képviselő úr* c. darabja is, valamint GUTHI *Házasodjunk*, *A kormánybiztos*, *A cylinder* c. színművek. Vö. *Magyar Könyvészet 1901–1910., 1911–1920.*

⁵⁶ *A régi szeretőt*, *Az ördög mátkáját* többször is kiadják a FSZM-ban, *A sárdi ház* c. darab is itt jelent meg. vö. *Magyar Könyvészet* uo.

⁵⁷ *Falusi idill* /FSZM 223–224./ vö. uo.

⁵⁸ HELTAI–MOLNÁR: *A ferencvárosi angyal* /FSZM 276./ HELTAI: *A masamód* (314–315.), *Naftalin* (327–328.) vö. uo.

⁵⁹ *A hivatalnok urak* /FSZM 225–227./, *A császár katonái* c. dráma több kiadásban is megjelent a FSZM-ben. vö. uo.

⁶⁰ Vö. BÁRDI Ödön: *A régi Vígszínház.* Bp. Táncsics, 1957.

⁶¹ Bp. Athenaeum, 1934. 124. Színházi Élet. 1934. XXIV. 53. sz. melléklet. vö. uo.

⁶² Bem.: Vígszínház 1939 dec. 1. vö. uo.

⁶³ Bem.: Vígszínház 1897 február 9. vö. uo.

⁶⁴ Bem.: Vígszínház 1899 február 28. vö. uo.

Flers–Caillavet: *Buridán szamara*⁶⁵ stb.) A „Madam Curie – jelenség” még uni-kumnak számított. A francia darabok nőszemlélete lassan átszivárgott a magyar darabokba is (pl. Makai Emil – Szécsi Ferenc: *Kaland*⁶⁶). Gyakran ismétlődő motívummá vált a hős kitüntetés iránti vágyakozása; a technika új vívmányait is sorra kifigurázták a darabok (pl. a földalatti vasutat). Érdekes változásokon ment át a cselédek darabbeli ábrázolása (kezdetben társadalomkritika nélkül ábrázolták, majd Molnár Ferenc *Lilioma*⁶⁷ töri meg a jeget.) A FSZM új folyamai, ismételt kiadásai jelzik az öt – hatéves sikerek felújításait is. (Pl. Blumenthal–Kadelburg *Mozgófényképek*⁶⁸ című darabja 4 kiadást is megért Heltai Jenő fordításában.) A 10-es évek vígszínházi darabjaiban Freud is kezdett divatba jönni (különösen Molnár tapintott rá a kifigurázás lehetőségeire pl. *Az ördög*, majd később *Az üveg-cipő*⁶⁹ stb. c. darabjaiban.) Az első világháború előtti években – A FSZM tanúsága szerint is – bővült a vígszínházi szerzőgárda. A magyar cikluson túl fontos a Vígszínház néhány merész vállalkozásának megemlítése is. A veretesebb külföldi drámairódalom tolmácsolását is felvállalta a színház, néhány darab esetében elsőként Magyarországon. A franciák mellett az angol darabok sem voltak mostohagyermek a Vígszínházban, sőt, az első igazi nagy sikert is angol darab aratta, Paul Potter *Trilby* (Magyar Könyvtár) című színműve 1897-ben. Az angol szerzők között mégis G. B. Shaw foglalta el a vezető helyet (11 darabját mutatták be.) Elsőként *Az ördög cimboráját*, 1906-ban. (A „Magyar Könyvtár” sorozatban több kiadást is megért.) A legtöbbit a *Warrené mesterségét* játszották. Sikerét mutatja, hogy a népszerű színdarabok listájára kerülhetett a FSZM kiadásában. Ezen kívül bemutatták Oscar Wilde *Saloméj*át és a *Bunburyt* (Magyar Könyvtár), Maugham *Szent Lángj*át, John Galsworthy *Az Ezüst kazetta* és O’Neill *Különös közjátékát*, melyet a Vígszínház mutatott be először magyar színpadon. Az olasz színműirodalmat Roberto Bracco – az olasz verista dráma képviselőjének és Pirandello előfutárának – 3 műve (Magyar Könyvtár), Giovanni Verga *A farkas* című játéka és Pirandello *Hat szerep keres egy szerzőt* c. drámája képviselte, utóbbi magyarországi ősbemutató volt. A német naturalista dráma is megszólalt a Vígszínház színpadán, elsősorban Gerhart Hauptmann drámáinak adaptációjával.⁷⁰ Brecht *Koldusoperáj*ának bemutatója kísérlet volt, s egyben a színház egyik legnagyobb bukása. Az északi írók is helyet kaptak a „vígságok” otthonában: Ibsen *Kísértetekj*ét is ők mutatják be először Magyarországon, nagy sikerrel. (Könyvként

⁶⁵ FLERS, Robert de–CAILLAVET, Gaston Armand de: *Buridán szamara*: Vígjáték 3 felv. ford. Molnár Ferenc. Bp. Lampel, Franklin ny., [1909]. /FSZM 237–238./ 103. Bem.: Vígszínház 1909 október 7. vö. uo.

⁶⁶ Bp. Singer-Wolfner, Athenaeum nyomda, 1897. 124., Bem.: Vígszínház 1897 jan. 7. vö. uo.

⁶⁷ 1910-tól a 20-as évek végéig a Franklin kiadásában (gyűjteményes ill. önálló kötetben) kb. 10-szer jelenik meg a színmű vö. uo.

⁶⁸ Bp. Vass, 1898. /FSZM 40./ Bp. Lampel, [1902], [1903], [1909]. /FSZM 52./

⁶⁹ Bp. Franklin, [1924], 182., Bem.: Vígszínház 1924 november 15.

⁷⁰ Hauptmann drámáinak néhány darabja a FSZM-ban is megjelent: a *Henschel fuvaros* kétszer is, a *Bernd Róza* 1904-ben, a *Bunda* 1909-ben. Vö. *Magyar Könyvészet 1886–1900. 1901–1910.*

is sikert arat, 3 kiadása jelenik meg a FSZM-ban.) E bemutató azért is fontos, mert a századvég minden európai színházi újítója zászlajára tűzte a darabot (később a Nemzeti Színház is bemutatta). A szerző *John Gabriel Borkman*⁷¹ c. darabja is emlékezetes előadás volt. A Vígszínház Csehov-ciklusa már Jób Dániel kísérlete volt az 1920-as években. Jób másodsorra fedezte fel az orosz író a magyar irodalom számára. Négy nagy drámáját mutatta be, új fordítást is rendelve hozzá (Tóth Árpádtól és Kosztolányi Dezsőtől). Utóbbi darabok kiadására már nem vállalkoztak a Lampel-féle sorozatok, sőt a Franklin nagy sorozatai sem. Összegzésül elmondható, hogy ezek a ciklusok, mint kísérletek is elindítottak egy folyamatot: a színház fiatal írók egész sorát vontta be műhelymunkájába, ellátta őket fordításokkal, s ezzel egyben közel is hozta az alkotókat a színpadi munkához. S ami még fontosabb, e teljesítmények maradandóságát, a kezdő írók megjelenési lehetőségét ideálisan szolgálta az ősbemutatókhoz, közönségsikerekhez kapcsolódó – s a magyar színműkiadás történetében példátlan mértékű – századeleji színműsorozat-kavalkád. A Vígszínház az első 25 évben 67 magyar szerző darabját mutatta be, s bár a világháború új helyzetet teremtett a Vígszínházban is (a francia nevek négy évre eltűntek a színpadokról, a megváltozott nézőtérrel is számolni kellett: megjelentek a hadimilliomosok, a parvenü újjgazdagok, sokan a művelt középosztály válságáról kezdtek beszélni), a színház – részben az újjgazdagoknak köszönhető – háború alatti konjunktúrája magáért beszél.⁷² Ezt a jelenséget némiképp tükrözi a FSZM háború alatti töretlen megjelenése is.

A Lampel cég másik két jelentős sorozatának színműkiadásai (Magyar Könyvtár, Remekírók Képes Könyvtára) már inkább a Nemzeti Színház alaprepertoárjával (ciklusaival) harmonizálnak, legalábbis kezdetben. Később – a jövedelmezőség érdekében – már elhomályosul a sorozatok eredeti profilja (pl. a FSZM-ban is megjelenik egy Shakespeare-sorozat, Schiller *Haramiákja*, Katona *Bánk bánja* két kiadásban is, valamint Kisfaludy Károly *A pártütők* c. darabja), sőt a színházak műsoráé is (lásd fent a Vígszínház kísérleteit).

A Lampel kiadó 1896-tól jelentette meg „Magyar Könyvtár” sorozatát Radó Antal szerkesztésében, melyben elsősorban igényes klasszikus és modern műveket adott ki, benne színdarabokat (pl. az első ciklus kiadványai: Shakespeare: *Velenői kalmár*, Kisfaludy: *Pártütők*, Csokonai: *Dorottya*, Molière: *Képzelt beteg*, Dumas: *Kaméliás hölgy*, Kisfaludy: *Himfy szerelme*, Schiller: *Ármány és szerelem*, Goethe stb.)⁷³ is. A Lampel cég még nem redukálta kiadványait a régi klasszikus színművekre (->Franklin), modern írók sokaságát népszerűsítette. Erre garanciát jelentett a szerkesztő személye, akinek igényes századvégi fordításában találkozunk az egykorú olvasó azokkal a nevekkel, melyeket majd századunk első évtizedében a *Nyugat* tesz népszerűekké. Radó igényességét jelzi, hogy 1909-ben „A fordítás művészete”, majd 1921-ben „A magyar rím” c. tanulmányában elméleti alapot is ad fordítói tevékenységéhez. Ezt a munkáját három jelentős

⁷¹ A FSZM két kiadásban jelentette meg, Jászai Mari fordításában. vö. *Magyar Könyvészet* uo.

⁷² Vö. MAGYAR Bálint: *i. m.* uo.

⁷³ A Magyar Könyvtár szerződései. OSzK Kézirattár. Fond 4/523.

tanulmány előzi meg: „A magyar műfordítás története 1772–1831” (1883), „Goldoni és Alfieri” (1892) és „Az olasz irodalom története” (1896) című. Néhány írását angol, francia és német nyelvre is lefordították. Bekapcsolódik abba a vitába, amely már a múlt század közepén elkezdődött a fordítói szabadság kérdéséről. Pl. az eredeti versformákhoz való alkalmazkodás kérdésében ő a fordítói szabadság mellett tör lándzsát. Utóbbi probléma a színpadi előadhatóság kérdését is érinti. (Szemléletes példa erre a Nemzeti Színházban bemutatott – eredeti versformában fordított – Racine *Phaedra* c. darab (Kisfaludy Társaság, 1872–75), amellyel még Jászai Mari előadásában sem tudott megbarátkozni a közönség.⁷⁴ A darabot később újrafordították, s az „Olcso Könyvtár” is megjelentette (ford. Horváth Döme, 1898.⁷⁵) Radó szerkesztői tevékenységében mindvégig szem előtt tartja a fent említett fordítói alapelvet, s sorozatainak ez az egyik legfőbb értéke. Már meglevő műfordítást csak akkor adott ki, ha az a színpad és a „nyelvi művesség” igényeinek megfelelt. Ellenkező esetben új fordításokat készítettett, sőt még lefordíthatatlan művek tömkelegével ajándékozta meg a magyar színházakat és az olvasóközönséget. Ő maga is sokat fordított sorozatai számára, különösen az olasz nyelvű drámák átültetéséért lehetünk hálásak neki (a század végén az olasz költészet magyarra-plántálójaként válik ismertté).⁷⁶ Ezen túl fordított Byron, Wilde, Racine, Corneille, Musset stb. műveiből is. Radó Antal a „Magyar Könyvtár” elindításakor a német „Universal Bibliothek” mintájára kiadandó könyvtár szerkesztésére vállalkozott, a következő szerkesztési elvek alapján⁷⁷:

- Az alacsony irodalmi értékkel bíró „sekély dolgok”-at kizárták a sorozatból.
- Eleinte itt sem adtak ki olyan műveket, amelyek nem számíthattak nagy kelen-dőségre (a vállalkozás beindításakor biztos alapot szerettek volna teremteni kocká-zatosabb vállalkozásaik (pl. a kortárs magyar írók) kiadására).
- A kiadások „textus revisio” alapján történtek, azaz a legjobb szöveget adták ki (!)
- A művek elején a mű jelentőségét méltató rövid bevezetés is megjelent.
- A sorozat magyar klasszikusok, jeles külföldi írók művei (regény, színdarab, vers stb.), újabb magyar írók művei, valamint közhasznú művek kiadására vállalkozott.
- A sorozat részére készített munkákból a kiadó másféle tetszésszerinti kiadáso-kat is rendezhetett.

Utóbbi kitélt ki is használta a kiadó, nyilván a nagyobb haszon elérése céljából. Már a „Magyar Könyvtár” sorozaton belül is több szériát jelentettek meg. Elin-

⁷⁴ Vö. *A magyar irodalom története. IV. 1849–1905.* Bp. Akadémiai Kiadó., 1965. 557–564.

⁷⁵ Vö. *Magyar Könyvészet 1886–1900.* 459.

⁷⁶ PÉREZ, Galdós Benito: *Elektra*, 1901. /Magyar Könyvtár 233–234./ BRACCO, Roberto: *Hűtelen*. 1904. /MK 370./, *Fantomok*. 1908. /MK 514–515./, *Don Pietro Caruso* /MK 612./, *Vége a szerelemnek* /MK 695–696./ SHAKESPEARE: *A velencei kalmár*, 1904. /MK 382–383, 1029–1030./, *III. Richárd*, 1910. /MK 597–598./ D’ANNUNZIO, Gabriele: *Őszi alkony álma*, 1906. /MK 458./ GOETHE: *Clavigo*. 1908. /MK 535./ VERGA, Giovanni: *Parasztecsület*. /MK 612./ SCHILLER: *Don Carlos, spanyol infáns*. /MK 714–716./, *Stuart Mária*. /MK 833–835./ MARIVAUX: *A szerelem játéka*. /MK 885–886./

⁷⁷ Vö. A Magyar Könyvtár szerződése [Radó Antal szerződése a Lampel Róbert (Wod. F. és Fiai) céggel a Magyar Könyvtár sorozat elindítására]. OSZK Kézirattár. Fond 4/523.

díttották „Iskolai kiadások sorozata” alcímmel megjelenő vállalkozásukat, amelyben a már kiadott művek közül a kötelező olvasmányokat – tanítási célra készült magyarázattal kiegészítve – a „Magyar Könyvtár” belső sorozataként újra kiadhaták (pl. Katona József: *Bánk bán*, Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde* stb.) Ugyancsak belső sorozatként indult egy ún. „Kazetta kiadás-sorozat”, amely a „Remekírók Képes Könyvtára” hagyományait folytatva – külön tokban árusított – gyűjteményes kiadásokat tartalmazott (pl. Heltai Jenő sorozat, Északi Írók sorozat, Molière sorozat stb.). A sorozat értékét növeli, hogy a színműveken túl színházi tanulmányok kiadását is vállalta⁷⁸. 1920 után már szinte csak az 1897 óta kiadott sikeres kiadványok utányomásai jelennek meg. (Ez már a Franklin-féle – kényelmes, kockázatmentes – üzletpolitika következményeként értékelhető.) A sorozatok közötti átfedések a FSZM és a „Magyar Könyvtár” viszonylatában is érvényesek, különösen nagy színházi sikert aratott klasszikusok vagy igényes modern művek esetében (pl. Katona József: *Bánk bán*, Ibsen: *Kísértetek* stb.).

A Lampel harmadik nagysikerű sorozata a már többször említett rövid életű „Remekírók Képes Könyvtára” (szintén Radó Antal szerkesztette) volt, amelyet valószínűleg azzal a céllal indítottak, hogy a „Magyar Könyvtár” ill. a FSZM egyes művei több sorozatban is megjelenhessenek.⁷⁹ (A sorozatban a *Molière remekei*, *Shakespeare remekei* c. cikluson túl Goethe, Katona József, Madách Imre, Vörösmarty Mihály, Tóth Ede munkái jelentek meg gyűjteményes kiadásban.) A lenti levélrészlet szemléletesen érzékelteti, hogy a sorozatok kötetait milyen kiadói megfontolások alapján csoportosították.⁸⁰

Mind a „Magyar Könyvtár”, mind a „Remekírók Képes Könyvtára” színműkiadásaiiban tetten érhető a korábban Hevesi Sándor nevével fémjelzett – túlnyomó többségben a Nemzeti Színházban bemutatott – legendás klasszikus ciklusok hatása. A Nemzetiben a századfordulótól a 20-as évekig mintegy 25 alkalommal

⁷⁸ RASI, Luigi: *A színész művésze*. ford. Radó Antal, 1904. /MK 385–387./ ALEXANDER, Bernát: *Shakespeare*, 1904. /MK 400./ AMBRUS Zoltán: *Régi és új színművek. Színházi bírálatok*. /MK 735–736./ RIEDL Frigyes: *Shakespeare és a magyar irodalom*. /MK 824./ SZÁSZ Károly: *Várszínházi emlékek*, 1921. /MK 955–957./ és *Színésznők: Vázlatok a színpad világából*, 1927. /MK 1015./ c. munkáit.

⁷⁹ Radó Antal fordítások 1888 – 1906. OSzK Kézirattár. Fond 4/ 520.

⁸⁰ „Kedves Adorján úr!

Nagyon sajnálom, de ezt a darabot nem merem kiadni a MK [*Magyar Könyvtár*]-ban. Mégis csak sérthetné sok katolikusnak vallásos érzékenységét, amit pedig nem szabad megkockáztatnunk. A *Fővárosi Színházak Műsorának* e szempontból nem kell oly óvatosnak lennie, ott bizonyára örömmel fogadják s ugyanúgy honorálják, mint a MK-ban. Remélem, más dolgával több szerencsém lesz.

Szíves üdvözlettel

Radó Antal”

[Valószínűleg Adorján Sándorhoz szól a levél, aki több fordítást is készített a „Fővárosi Színházak Műsora” számára.] A Lampel–Wodiáner kiadó és a Fővárosi Színházak Műsora levelezése. OSzK Kézirattár. Fond 4/ 188.

mutattak be Molière-t, 50 alkalommal Shakespeare-t⁸¹, a ranglistán vezető helyet foglalt el továbbá Wilde, Dumas, Hauptmann, Schiller, Shaw, Bracco, Ibsen, Goethe, Bródy Sándor, Szigligeti Ede, Herczeg Ferenc, Csiky Gergely stb. Hasonló arányban szerepelnek a „Magyar Könyvtár” ill. a „Remekírók Képes Könyvtára” kiadványaiban is. A sápadt számadatokon túl ennek az összefonódásnak azért van jelentősége, mert ez a kapcsolat kedvezett a színháznak is, ha a sorozat révén jutott színvonalas, előadható fordításhoz, vagy viszont, ha a színház fordította le előbb a darabot.⁸² Ezenkívül a könyvalakban való megjelenés itt is bemutatkozási lehetőséget adott fiatal íróinknak, akár fordításokon keresztül is. S nem utolsósorban e sorozatok hozzájárultak a kortárs külföldi és magyar művek népszerűsítéséhez és a halódó, új magyar drámairodalom felnövekedéséhez. A Lampel-féle sorozatok igazi értékét ezen körülmények fényében érdemes mérlegre tenni: a cég hajlandó volt akár kockázatosabb, nem gyors sikerrel kecsegtető vállalkozásokat indítani, nem engedve a kezdetben kitűzött célokból (ti. a magas irodalmi értékű darabok és darabfordítások kiadásából). A Lampel-féle sorozatok a szigorú kiadási elvek ellenére rendkívül kelendők, népszerűek voltak. Erre engednek következtetni a nagy példányszámok, a gyakori újrakiadások, a színházakkal, terjesztővállalatokkal vagy más kiadókkal stb. kötött szerződések is.⁸³

Végül a fent említett Shakespeare-kiadás okozta a Lampel cég vesztét a Franklinnal való versengés során. A Franklin ugyanebben az időben egy hat kötetes Shakespeare-sorozatot tervezett, így érdekei ütköztek a Lampel-féle kiadásokkal. 1901-ben per indult a két cég között, s a Franklin megvásárolta a céget kiadványaival együtt. Az üzleti farkastörvények szerint tehát a nagyobb bekebelezte a kisebbet. A Franklin „Magyar Remekírók” és Lampelék „Remekírók Képes Könyvtára” című sorozata részben azonos szerzők műveit jelentette meg, így a fúzió hatékony összevonásokra adott lehetőséget. A céget nem szüntették meg, csak kiadói részlegét olvasztották a Franklinba. A korábbi kiadványok (pl. a „Fővárosi Színházak Műsora” is) továbbra is Lampel–Wodiáner impresszummal jelentek meg, s régi néven maradt meg a könyvkereskedés is a régi vásárlók megtartására.⁸⁴ A Franklin-Társulat már óvatosabb volt az újítások, a fiatal színműirodalom támogatása terén, feleslegesen nem kockáztatott, inkább a már adott, felvásárolt

⁸¹ Vö. BERZEVICZY Albert: *Shakespeare-fordításainkról.* = Kisfaludy Társaság Évkönyve 1932. 58. köt. 245–247. PÓSA Péter: *Shakespeare kultusz hazánkban a századfordulótól Trianonig (1900–1920).* Debrecen, 1942. /Debreceni angol dolgozatok, 9./ 69. RÉDEY Tivadar: *Shakespeare honfoglalása a Nemzetiben.* In: *A 100 éves Nemzeti Színház emlékalbuma.* Bp. 1938. 93–97.

⁸² Vö. A Vígszínház fordítói szerződései 1896–1920. OSzK Színház-történeti Tár.

⁸³ Vö. A Lampel–Wodiáner cég kiadványai propagandájára és terjesztésére vonatkozó adatok 1881–1913. OSzK Kézirattár. Fond 4/732. A Lampel–Wodiáner cég levelezései és szerződései kiadóvállalatokkal és nyomdákkal, kiadványok megvételére vagy bizománybavételére vonatkozólag. uo. Fond 4/789–805. A Magyar Könyvtár szerződései. uo. Fond 4/523.

⁸⁴ Vö. A *Franklin nyomda története.* Bp. Franklin ny., 1966. 87. ill. BARANYI Dóra: *A Franklin nyomda 100 éves története.* [Bp.] Franklin ny., 1973. KÓKAY György: *A könyvkereskedelem Magyarországon.* Bp. 1997. Balassi K., 116.

sorozatokkal próbált ügyesen sáfárkodni. A Franklin több sorozatában (főleg az „Olcso Könyvtár”-ban) követte a korszak divatos színdarabkiadási szokásait. A színházak már bemutatóikra lefordították, majd kiadták a színdarabokat, s előadás előtt, után sikeresen el is tudták adni. Így a kiadó olcsón juthatott a fordításokhoz, s igyekezett érdekkapcsolatba kerülni a színházak belső fordítóival is (pl. Mikes Lajossal, Molnár Ferencsel).⁸⁵ A kiadói apparátus működésének modernizálódását és professzionalitását mutatja a Franklin Társulat neve mellett szereplő Magyar Irodalmi Intézet elnevezés is, melyen belül létrehozták az ún. lektori intézetet (az Irodalmi és Tudományos Tanács elődeként). Ez azért vált fontossá, mert a nagy kiadók létrejötte gyakran vont maga után tartalmi színvonaltalanságot, igénytelenséget, különösen a fordításirodalmak tekintetében. Egy jó szemű lektor megakadályozhatta a színvonalcsökkenést. A Franklinnak sikerült ilyen találnia Mikes Lajos, majd Schöpflin Aladár (1909-től) személyében. A legalkalmasabb egy ilyen posztra az lehet, aki maga is ír, fordít, de szakmaként műveli kiadói munkáját is (tehát nem nagynevű „díszszerkesztő”). Kicsit tapintatlanabban azt is mondhatnánk, hogy még nem eléggé sikeres vagy befutott író ahhoz, hogy abból megéljen, de elég igényes, művelt és jószemű „koordinátor”. Mikes Lajos ilyen ideális lektor lehetett pályája kezdetén, egzisztenciaépítése nehéz korszakában. Korábban a Lampel-féle sorozatok volt segédszerkesztőjeként, szerkesztőjeként – Radó Antal munkatársaként – elsajátíthatta az igényes és mégis jövedelmező könyvkiadás fortélyait, egyfajta „értéktisztelő” szemléletet, amely a nagy kiadói konszernekre már nem feltétlenül volt érvényes. A Franklin és a Lampel cég könyvkiadási elvei közötti különbség a két kiadói cég hasonló profilú sorozatainak összehasonlításával markánsan kirajzolódik:

A „Fővárosi Színházak Műsora” és a „Magyar Könyvtár” főleg abban különbözött az „Olcso Könyvtár” színdarabkiadványaitól, hogy több kortárs ill. modern

⁸⁵ Ezt a – kiadó és színház közötti – szerves kapcsolatot bizonyítja egy – a Vígszínház Rt. igazgatósági tagjának, Gróf Keglevich Istvánnak címzett – levél is, amely a Lampel cég és Keglevich között megkötött kiadási szerződésre utal:

„Bp., 1904. I/16.

Nagyméltóságú Gr. Keglevich István úrnak

Mai nagybecsű látogatása kapcsán van szerencsém Excellenciádat értesíteni, hogy Luigi Rasi – nak dr. Radó Antal úr által fordított A színész művészete című munkát hajlandó vagyok saját költségemen a Magyar Könyvtárban, esetleg később illusztrációkkal bővítve más kiadásban kiadni, tudomásul véve Excellenciádnak abbéli kijelentését, hogy a munka fordításáért járó tiszteletdíjat Excellenciád már kifizette(...)

Kérjük még Excellenciádat, méltóztassék az iránt nyilatkozni, vajjon nincs – e kifogása az ellen, hogy Radó úr egy rövid előszóban köszönetet mondjon Excellenciádnak, mint a ki a munka létrejöttének elsősorban tényezője volt, másodsorban pedig Jászai Mari művésznőnek és Somló Sándor nemzeti színházi igazgatónak, a kik neki a magyar színészet köréből való példák kiválasztása körül segítségére voltak.

(...)

mély tisztelettel

alázatos szolgálja

Wodianer Arthur”

vö. Magyar Könyvtár sorozat iratai. OSzK Kézirattár. Fond 4/520 988.

szerző műve jelenhetett meg benne, illetve több újrafordított darabot adtak ki. Így jól kiegészítette az „Olcsó Könyvtár” klasszikus kiadásait, s Racine, Corneille, Goethe, Shakespeare, Lessing, Szigligeti Ede, Csiky Gergely, Goldoni, Schiller és Byron mellé felsorakozhatott Ibsen, Hauptmann, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Somló Sándor, Wedekind, Maeterlinck, Heltai Jenő, Benedek Marcell, Strindberg, Shaw, Wilde stb. Így tehát a korszak két legnépszerűbb, legkelendőbb monumentális sorozata is egy kézbe került.

A „Magyar Könyvtár Iskolai kiadások” sorozata a Franklin „Jeles Írók Iskolai Tárá”-val harmonizált. Itt szintén termékenynek mondható az összevonás, hiszen a Franklin iskolai kiadásai vagy régi fordítások voltak, vagy német nyelvű kiadások, így mindenképpen nagy nyereséget jelentett a Lampel-féle „korszerűbb” széria.⁸⁶ Az utóbbi összeolvadással végképp kiteljesedhetett a Franklin színműpalettája, azonban a Franklin kiadói apparátusának terjeszkedése, modernizálódása egyben a sokszínű színműsorozat-kavalkád elszürkülését is jelentette.

ERIKA N. MANDL

Les éditions des séries de pièces de théâtre de la firme Lampel–Wodiáner et le répertoire des théâtres de la capitale du début de siècle

Avec la formation de la presse industrielle hongroise, les grandes séries de pièces de théâtre, – faisant partie des éditions de série monumentales – sont devenues caractéristiques dans le choix de produit. Le sort de ces imprimés avait été influencé par leur dépendance du succès des premières et des séries de théâtres. La création des grandes fusions d'édition peut être modelée par l'histoire de la firme Lampel–Wodiáner, propriétaire des séries „Fővárosi Színházak Műsora” (Répertoire des Théâtres de la Capitale), „Magyar Könyvtár” (Bibliothèque Hongroise) et „Remekírók Képes Könyvtára” (Bibliothèque Illustrée des Auteurs Classiques). La série 'Répertoire des Théâtres de la Capitale' a été concentrée surtout aux succès de théâtre, publiant les pièces plus légères, et les plus grands succès, avant tout c'est le répertoire de base de Vígszínház (Comédie de Ville), qui est reflété dans ses volumes. Les deux autres séries importantes de la firme, 'Bibliothèque Hongroise' et Bibliothèque Illustrée des Auteurs Classiques' ont été conforme plutôt aux spectacles du Théâtre National.

Les rédacteurs des séries de pièces de théâtre avaient généralement de contacts directs avec certains théâtres, souvent ils étaient des personnages définitifs de la vie théâtrale de l'époque. (Szomaházy István – auteur dramatique, écrivain; Hevesi Sándor – metteur scène, directeur de théâtre; Mikes Lajos – rédacteur, traducteur littéraire; Incze Sándor – journaliste, rédacteur-propriétaire du magazine *Színházi Élet* (Vie de théâtre); Radó Antal – écrivains, traducteur littéraire.) Le contact entre les séries des pièces de théâtre et des théâtres donnait des avantages également pour ces derniers, qui recevaient ainsi des traductions de haut niveau, et également pour l'éditeur, en cas ou c'était le théâtre à faire traduire et paraître la pièce en question. Cette coopération offrait une possibilité de présentation aux jeunes auteurs, et contribuait à la propagation des oeuvres contemporains hongrois et étrangers, au développement du nouveau drame hongrois. La véritable importance et valeur des séries de l'éditions Lampel est justement cette attitude de mission, en comparaison de l'activité des grands consortiums d'édition ultérieures.

⁸⁶ Vö. *Magyar Könyvészet 1901–1910, 1911–1920, 1921–1944.*